

Grigore ȚUGUI

CONSTITUIREA UNUI MIT (II)

Aflat în vecinătatea imediată a imperiului sultanilor, domnitorul nostru avea o reprezentare exactă a regimului instalat de turci după cucerirea unei țări creștine. Căderea Constantinopolului a fost percepută ca un dezastru mai ales de către popoarele de religie ortodoxă. După greci, românii au resimțit cel mai profund această cădere. Imperiul Bizantin reprezenta nu numai principala citadelă a ortodoxiei, ci și, într-o anumită măsură, o supraviețuire a spiritului romanității. Acesta pare să fie unul din stimulatorii înverșunării cu care Moldova lui Ștefan a rezistat neîntreruptelor asalturi turcești. Imperiul Otoman era perceput ca un inamic total: era invadatorul sălbatic, de un despotism feroce și – nu mai puțin înspăimântător pentru un creștin – era „păgîn”, purtătorul de sabie al unei alte civilizații. Deși rămas singur în fața turcilor, Ștefan era considerat de ei ca un adversar redutabil. De aceea când, în 1486, a încheiat pace cu sultanul, el a putut obține „cel mai favorabil statut cu puțință față de Poarta Otomană”: o „suzeranitate limitată”¹. Nu era nici pe departe răsplata cuvenită după atâtea jertfe. Putem admite că replica – rugăciune a lui Ștefan – personaj al dramei lui Delavrancea – este verosimilă ca expresie a stărilor sufletului și conștiinței sale: „Doamne, tu singur știi ce-a fost pe inima mea, că-n tine am crezut [...] Doamne, osîndește-mă după păcatele mele, ci nu mă osîndi de pacea cu turcii spre mîntuirea sârmanului meu popor!”.

În interior, pentru a putea stăpîni toate pîrghiile puterii, domnul trebuia să curme tendințele centrifuge ale marilor boieri, dușmani naturali ai oricărui conducător autoritar, unii – poftitori de scaun princiar, mai toți – de dregătorii cît mai înalte². Pentru înfrînarea lor, el s-a manifestat nu o dată excesiv. O evocare publicată într-un „calendar” (almanah) din 1845, nesemnată, dar scrisă, cel mai probabil, de M. Kogălniceanu, aplicînd principiul istoric în judecarea trecutului, oferă nu atît o justificare, cît o explicație a politicii lui Ștefan: pentru „pildele de strășnicie ce a fost nevoit să dea cîteodată, [...] veacul și greaua stare în care se afla trebuie să-i slujească de desvinovățire”³. Autoritarismul lui apăsător a făcut un puține victime. Dacă a fost o figură istorică excesivă⁴ (înțelege: excepțională), el s-a manifestat ca atare în toate sensurile, nu doar în represalii. Nu trebuie uitat că epoca lui a fost una a monarhiilor absolute. Ștefan a fost, și el, un monarh absolut. La prototipul universal de suveran din secolul al XV-lea trebuie adăugat sporul de autoritarism conținut de modelul imperatorului bizantin urmat de domnitorii țării române. Ei țineau în aceeași mîna toate puterile statului. Despre regele prototip din epoca medievală,

Huizinga scrie că era, printre altele, temerar dar și capricios. Justiția de atunci însemna și „cruzime justițiară”; ea opera cu extreme: iertare sau execuție⁵. Victime ale mîniei lui Ștefan erau îndeosebi boierii. Mai toți istoricii moderni pun relațiile tensionate dintre domnitor și boieri pe seama infidelității acestora din urmă chiar în vreme de război. După victoria de la Baia, Ștefan a încredințat urmărirea ungarilor în retragere vornicului Isaia. Acesta nu și-a îndeplinit misiunea, permițînd astfel armatei lui Matei Corvin să se refacă și să reia atacul, punînd în pericol chiar viața domnitorului. Isaia va fi executat cîțiva ani mai tîrziu. Și în bătălia de la Șcheia, din 1488, cu pretendentul la tron Hroiote, sprijinit de unguri, ostilitatea boierilor l-a pus din nou în dificultate, pe Ștefan⁶. Desigur, ostilitatea boierilor n-a fost totală; între ei, domnitorul a găsit demnitari credincioși a căror fidelitate și osîrdie i-au propulsat în legendă.

În conștiința românilor, imaginea lui Ștefan cel Mare și amintirea faptelor lui s-au păstrat mai ales prin legende⁷. Dată fiind depărtarea în timp a referențelor, perenitatea lor în medii în care căile livești de transmitere au o pondere neînsemnată seamănă a miracol. Faptul se datorează, înainte de orice, impactului extraordinar al actelor voievodului. Din sfera însușirilor lui de războinic s-a păstrat imaginea viteazului cu destin de învingător conferit de Dumnezeu însuși. Alături de el, legendele de pe întreg cuprinsul Moldovei îi pomenesc și pe cei care i-au stat cu credință alături. „Toate satele – scrie N. Iorga – vreau să se tragă din strămoșii dăruiți de Ștefan pentru vitejie”⁸. Culegătorii de legende și tradiții au descoperit peste tot relatări bazate pe adevăr, dar de multe ori și pe ceea ce s-ar fi dorit a fi adevărat, despre „răzășiile” întemeiate de Ștefan, cu atestări reale ori imagine, dar toate invocate cu sentimente de neasemuită mîndrie și cu încredințarea că nimic nu le poate clătina. Ele apar ca acte ale unui domnitor generos cu cei vrednici, apărător și înfăptuitor al dreptății. În textul din 1845, menționat mai sus, se confirmă un adevăr universal valabil privitor la imaginarul popular: românii – cei din Moldova îndeosebi – pun pe seama marelui lor strămoș mai tot ce dăinuie, „precum clinii datoresc lui Ercul toate lucrurile de vitejie făcute de sute de eroi”. Asemenea supradimensionări aparțin unei mentalități arhaice, inclusiv celei a evului mediu cînd: „Viața mai avea încă, în multe privințe, culorile basmului”⁹. Acum se crede efectiv în originea divină a puterii regale. Asemenea mentalități îl proiectează pe suveranul proslăvit în fabulos ori chiar în sacru. Fenomene de acest fel se petrec cu deosebire în mediile populare, producătoare, mai mult decît ori-

care altele, de legende și mituri.

Devenit erou de legendă, Ștefan intră și în categoria personajelor mitologice în măsura în care i se atribuie însușiri fabuloase. Caracter de poveste au, în mai mare măsură, legendele culese din Transilvania. Acolo, despre faptele domnitorului au ajuns mai curînd ecouri amplificate pînă la a le transforma în miracole. Asemenea accente nu lipsesc nici în legendele care circulă în Moldova, dar aici amintirea este mai strîns legată și întreținută de dovezile materiale ale activității lui. Voievodului i se atribuie, la o vîrstă timpurie, însușiri fabuloase: puteri herculiene, de exemplu. Rețin cu deosebite atenția, inclusiv prin frecvența lor, acele trăsături care îl apropie de zona sacrului.

Ștefan este aproape de imaginea a ceea ce Thomas Carlyle (în *Cultul eroilor*) numește „Omul Mare”, făuritor de istorie și de civilizație. Ceea ce i-a marcat pe contemporanii domnitorului și s-a păstrat în memoria urmașilor a fost profunda lui religiozitate. Legenda îl numește „omul lui Dumnezeu”, punîndu-l adesea sub veghea binevoitoare și sub povața directă a divinității. La o asemenea reprezentare va fi contribuit substanțial faptul că a construit lăcașuri ale credinței mai peste tot – adevărate focare de spiritualitate creștină. Este, poate, latura cea mai însemnată a acțiunii sale civilizatoare, cea care a trezit ecouri profunde și persistente, ctitoriile lui înfruntînd cu temeritate veacurile. Abnegația și disponibilitatea pentru sacrificiu în lupta contra uraganului otoman a făcut din Ștefan, pentru credincioșii de pe la 1500, dar nu numai, un erou al creștinătății. Pentru supușii lui, era, înainte de toate, apărătorul „legii” în care se închinau. Epoca lui Ștefan este cea în care cavalerul devine din ce în ce mai mult, un „miles Christi” (oștean al lui Hristos)¹⁰. Domnitorului moldovean i se recunoaște o asemenea calitate de către cea mai înaltă autoritate religioasă catolică, papa Sixt al IV-lea, care, în 1477, îl numea „atlet al credinței creștine”¹¹. Gr.Ureche atestă, cel dintîi, că, în reprezentarea de obște, imaginea voievodului era învăluită într-o aură de sacralitate, cronicarul preluînd ceea ce legendele consfințiseră deja. El dă și explicația unei asemenea dimensionări: după moarte i s-a spus sfîntul Ștefan „nu pentru suflet, ce iaste în mîna lui Dumnezeu, că el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejăști, carele nimea den domni, nici mai

nainte, nici după aceea l-au agiunsu”. Evul mediu asocia frecvent cultul eroilor cu cel al sfinților. Ștefan a devenit, prin faptele lui, eroul evocat cu un fel de religiozitate și pentru că el întruchipează acel „tip de «patriotism creștin»...” care, în Evul mediu, asigura coeziunea creștinătății (atît cît a fost!) în confruntarea cu temutul ei adversar¹². În legende, „sfințenia” lui Ștefan este de altă natură decît cea teologică: „o sacralizare de ordin laic, profan”, nu mai puțin exponențială și care proiectează personalitatea istorică în mit¹³. Acele „lucruri vitejăști” evocate de Ureche, savîrșite în apărarea, pe același front, a țării și a creștinătății, au făcut din Ștefan un erou tutelar al poporului său, un „geniu scutitor” (de la *scut!*), cum îl numea textul din 1845. Legendele fac din el un adevărat sfînt ocrotitor. Una din cele mai impresionante în acest sens este o „datină basarabeană” publicată în 1910. În reprezentările de aici, sufletul lui Ștefan își are biserică pe o stîncă ce se înalță din apele Prutului. El se arată în noaptea de Înviere înconjurat de îngeri, cercetează „locul și neamul”, ascultă „amarul” oamenilor, plînge împreună cu ei și se roagă lui Dumnezeu „să-l lase în larg, să mai iasă o dată”. Dar Atotputernicul îl domolește, fără să-i curme speranța: „Mai este vreme! Așteaptă: are să fie și asta!”¹⁴. Imaginea eroului așteptat să reînvie pentru a-și elibera urmașii este destul de frecventă în mitologia popoarelor.

În cei 47 de ani de domnie, Ștefan cel Mare a continuat și consolidat opera de întemeietor de țară a bunicului său, Alexandru cel Bun. Apariția sa într-un moment în care anarhia internă și multiplele apetituri acaparatoare din afară amenințau această moștenire a fost providențială. Strășnicia cu care a apărut valori fundamentale pentru existența poporului și a țării lui, începînd chiar cu ființa lor și continuînd cu viețuirea în demnitate, libertate și identitate, au făcut din el prototipul eroului tutelar proiectat în mit. Dovada cea mai grăitoare în acest sens o constituie invocarea lui patetică în momente în care existența valorilor în numele cărora a trăit este amenințată. Ele constituie moștenirea lăsată de Ștefan poporului său. Prețuirea lor, ca și recunoștința față de cel care le-a apărut ar trebui să fie atitudini firești ale oricărei conștiințe în stare normală.

Notă:

1. Tahsin Gemil, *op.cit.*, p. 33.
2. O replică a personajului Ștefan din romanul *Frații Jderi* de M. Sadoveanu poate fi, credem, pusă, fără rezerve, pe seama domnitorului: „Războiul meu îl am cu această țară fără rînduială. În țara asta umblă neorînduielele ca vînturile. Am găsit în țara asta și mulți stăpîni. Nu trebuie să fie decît unul”.
3. Apud Ștefan – *Vodă cel Mare și Sfînt. Istorisiri și cîntece populare*. Strîns la un loc de Simion T. Kirileanu, ediția a III-a, 1924, p. 5.
4. Ovidiu Pecican, *op.cit.*, p. 199.
5. Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, București, Ed. Meridiane, 1993, p. 37.
6. I.C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare...*, București, Casa Școalelor, 1942. Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1997.

7. Vezi culegerea, menționată, a lui S.T. Kirileanu și pe cea îngrijită de Tony Brill, *Legende populare românești*, Galați, Ed. Porto-Franco, 1993.

8. N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, Ed. Minerva, 1978, p. 232.

9. Johan Huizinga, *op.cit.*, p.19.

10. Jacques Le Goff, *Omul medieval*, Iași, Ed. Polirom, 2000, p. 15.

11. Georges Boisnard, *op.cit.*, p.64.

12. A. Van Gennep, *Formarea legendelor*, Iași, Ed. Polirom, 1997, p. 184.

13. Const. Ciopraga, *Timp și evocare*, în vol. *De la Ulysse la Don Quijote*, Iași, Ed. Junimea, 1978, p. 170.

14. Vezi Vasile Lovinescu, *Monarhul ascuns...*, Iași, Institutul European, 1992, p. 44-47.